

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Уладзімір Карапткевіч нарадзіўся 26 лістапада 1930 года ў Оршы Віцебскай вобласці. Празаік, паэт, публіцыст, перакладчык, кінасцэнарыст.

Скончыў філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта імя Тараса Шаўчэнкі ў 1954 годзе, Вышэйшыя літаратурныя ў 1960 годзе, Вышэйшыя сцэнарныя курсы ў 1962 годзе ў Маскве. Настаўнічаў.

Памёр 25 ліпеня 1984 года.

Аўтар зборнікаў апавяданняў і аповесцей "Блакіт і золата дні" (1961), "Чазенія" (1970), "Вока тайфуна" (1974), "З вякоў мінулых" (1978), раманаў "Каласы пад сярпом твайм" (1968), "Хрыстос прязямліўся ў Гародні" (1972), "Нельга забыць" ("Леаніды не вернуцца да Зямлі", 1982), "Чорны замак Альшанскі" (аднайменны раман і аповесць "Зброя") (1983), аповесці "У снягах драмае вясна" (1989). Для дзяцей выдаў "Казкі" (1975) і нарыс "Белавежская пушча" (1975). Выйшаў Збор твораў у 8-і тамах (1987—1990).

Сябра СП СССР з 1957 года.

Узнагароджаны ордэнам Дружбы народаў. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СП БССР імя Івана Мележа, Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа.

Апавяданне "Сіняя-сіняя" ўпершыню было апублікованае ў часопісе "Беларусь" (1964, №3).

СІНЯЯ-СІНЯЯ...

Анаевданне

Апошнія вершнікі з қрыкам і гартаным лямантам адхлынулі за дзюны і правалісія, зніклі за імі, як жоўта-белая лава... Як вада... Не, як апошнія языкі самуму.

Настала цішыня.

Ён ляжаў на пяску, гэтай разагрэтай, няцерпна гарачай патэльні. Ад дзюнаў яго аддаляла нізкая, у палову сажня вышынёй, паласа: разбураны мур борджа¹. Тут усё было разбурана: муры, дзве халупы для людзей і стайні. Над крыніцай варушылі калючымі крыламі дзве пальмы. На такіх бываюць найлепшыя фінікі «дзеглатнур». Яны маціovskyя, як поласць дняпроўскай ракавінкі. Найлепшыя фінікі.

Толькі не тут.

Бо крыніца заплывае. Бо мур ужо разбураны з трох бакоў, і ён ледзь паспей нацягаець плітняку і зрабіць у адным з куткоў яшчэ два невялікія муры, свой маленькі бордж, наводдаль ад вады і дрэў. Зрабіць прыстанак для іх у яго не было часу. І гэта была сапраўды патэльня, і ён ляжаў на распаленым пяску, а руля ягонай стрэльбы была яшчэ гарачэйшая за пясок. Перад ім, на пяску, каля самай грады дзюнаў, ляжалі ў нежывой паставе два вярблюды, аднагорбяя мясцовыя драмадэры. Адтуль часам патыхала смуродам: вярблюд дрэнна пахне, калі некалькі дзён не п'е. Вельмі дрэнна пахне.

Трохі наводдаль ад жывёл ляжаў чалавек у блакітнай доўгай блузэ і шараварах, перацягнутых у таліі чырвоным поясам. Як і пры жыцці, галава, рот і нос таргві² былі пад белым пакрывалам. Бачныя былі толькі очы. Дакладней — адно вока, бо другое разам з паловай аблічча танула ў пяску. Гэтае вока глядзела. Яно было, як жывое, чорнае і драпежнае.

Ён не хацеў страляць па туарэгах. Але другія суткі без вады — гэта ўжо занадта. Спачатку ён страляў па вярблюдах, гэта павінна было пераканаць таргві ў тым, што ён не хоча ім зла, хоць яны і нападаюць.

¹ Спаруда для аховы крыніцы: чатырохкутны двор, абнесены мурам і байніцамі.

² Арабская назва людзей з племя туарэгаў.

Вунь той, што ляжыць там, упау з забітай жывёлы і не кінуўся ў цякаць. Таргві самая смелая людзі пустэчы. Гэты самы проста ўзяў і пайшоў на яго, узніўши меч. Валюхаў нязграбна, як качка, і размахваў рукамі: таргві дрэнна ходзяць, зусім як маракі.

Бог на сваім высакародным мехары¹, гном — на пяску.

Дзяўчынка закрычала так страшна! А таргві як адурэў, і быў ужо зусім блізка, і мог уварвацца з мячом ці кінуць дзіду. Дзяўчынка кричала.

...І вось цяпер чалавек ляжыць нерухома. Круглы шчыт са шкурой антылопы адкаціўся ўбок. Правая рука з каменным бранзалетам з серпенціну адкінута. Нясперна зіхацяць на поясце і шыі амулеты. А меч, што адляцеў амаль да ног, абытых у вярблуджыя поршні, блішчыць у пяску, як струменьчык вады.

Нават у мёртвага ў яго высакародная пастава. Чырвоны плашч на шырокіх плячах, як заламаныя крылы. Напаўзакрытае белае аблічча, магутныя ногі. І меч ззяе ўбаку, як струменьчык вады. Рыцар часоў агульнага гандлю, чыгуначных спекуляцый і шыбеніц. Чалавек, які здольны з'явіцца не там, дзе яго чакаюць, а там, дзе ён хоча. Жах пустыні. Граза схватак. Уладар пяскоў. Труп.

...Дзяўчынка варухнулася за спіной.

— Адхаліб, піць.

— Пачакай, Джаміля,— сказаў ён шорхлым голасам.— Пацярпі. Дам, калі будзе зусім дрэнна.

Ён адчуў роспач. Узвысіў шорхлы голас і крыкнуў па-арабску тое, што ўжо кричаў сёння, можа, дваццаць разоў і што цяпер, пасля злашчансай сутычкі, зусім не мела сэнсу.

— Таргві! У імя Аманаі, у імя Аджэн!² Ідзіце да крыніцы.

Пустыня маўчала. Яна не верыла. І яна мела рацыю.

«Веру. На добрай дыстанцыі ружэйнага стрэлу».

Ён не збіраўся страліць, але яны гэтага не ведалі. Яны атакавалі — і ён забіў аднаго. Веры не было.

І яшчэ не было вады. Не было ў тых, за дзюнамі, бо яны баяліся куль. Не было і ў яго. І вось ён ляжаў, як сабака на сене. Сам не мог піць і не даваў ім.

Нічога не было. Быў толькі бордж, ушчэнт разбураны два гады назад.

¹ Асабліва цягавітая парода вярблюдаў.

² У імя бoga, у імя неба!

Была распаленая патэльня, дзяўчынка і ён.

І тут, пад мурамі борджа, ён павінен быў скончыць свае дні. Пятрок Ясюкевіч. Былы беларус, былы гімназіст Віленскай гімназіі, былы студэнт, былы паўстанец, былы вандроўнік, былы ўдзельнік геаграфічнай экспедыцыі Каміла дэ ла Брысака.

Былы чалавек.

Бо тут ляжаў жывы труп. Труп у падзёртай вopратцы і з неабмежаванай колькасцю набояў для штуцэра. Труп без радзімы, без ежы, без вады.

І побач з жывым ляжаў труп.

Вада была там, ля кубы — магілы якогась мусульманскага святога, таксама даўно разбуранай, з разнесенымі ўшчэнт мурамі. (Французы, калі тут яшчэ быў пост, хавалі ў ёй порах.)

Да вады нельга было дапаўці: знялі б, прынамсі, з чатырох кропак. Брысак, звар'яцеўши ад смагі, не ўлічыў гэтага, а таргві нядрэнна стравялі.

Петраку было шкада Джамілю. У белай сукенцы і чырвонай блузцы з шырокімі рукавамі, з белым брудным каўнерыкам, у аксамітным уборы, які вельмі нагадваў беларускую вясковую намітку, толькі што быў збіты набакі. Малая сядзела і смактала палец. Глядзела на пляшку з вадою.

Нічога, малая, раз смокчаш палец — значыць ёсць сліна. Значыць, усё яшчэ не зусім дрэнна.

— Пасмакчы каралі, дзяўчынка. Бачыш, колькі там горнага крышталю?

— Нашто, адхаліб?

— Ен заўсёды халодны, — шорхлым голасам сказаў Пятрок. — Твае продкі з Карфагена ў самую лютую спёку студзілі рукі аб крыштальныя шары. Яны лічылі яго скамянелым льдом.

— Што такое лёд? Ён паціснуў плячыма.

— А дзе гэта Кар-фа-ген?

— Вёрстаў пятнаццаць ад Туніса.

Дзяўчынка была чароўная. Тоненкая, з доўгімі чорнымі вачымі. Носік правільны, трохі таўставаты, як заўсёды ў бербераў, тонкія ўсмешлівыя вусны, доўгая шыйка. Усміхалася. Можа, завучана, бо ў сем'ях шэйхаў з дзяцінства вучаць валодаць ablіччам. А можа, і шчыра, бо з ім нічога не баялася.

Павінен быў падысці караван. Можа, заўтра, а можа, і паслязаўтра. Але яшчэ два дні на сонцы ён не вытрымае. Яму пяцьдзесят два гады. За гэтыя два дні ён па старэй на

пяцьнаццаць. Так, ва ўсякім разе, яму здавалася. Вочы былі каламутныя і чырвоныя ад неймавернай спёкі і сляпучага святла. А калісьці былі чыстыя, як раса на валошках.

«У гімназіі дзяўчынкай дражнілі»,— успамінаў ён з абыякавай усмешкай. Што б яны цяпер сказалі, былыя сябры?

Збітыя чаравікі, падзёртыя нагавіцы, белая на лапатках і пад пахамі кашуля, апаленныя сонцам рукі і грудзі, бляявая парасць на шчоках, зблытаныя ад пылу, залацістыя некалі, а цяпер пасівелыя валасы, набрынялыя павекі. Вочы зусім як у туарэгаў, у «пакрытых таргві». Многія з іх слепнуць пад старасць.

Таму што вочы выпальвае звер, які і цяпер ляжыць і вартуе яго, Петрака, які дзесяць год дыхае яму ў вочы сваім пякучым страшным подыхам.

Вялікая паўночная Сахара.

Ён дастаў запісную кніжку. Падумаў хвіліну. А потым паставіў на апошнім чыстым аркушы дату:

«25 ліпеня 1880 года».

За яго спіною быў разбураны бордж, а яшчэ далей — плато, спрэс укрытае жвірам, галькай і абломкамі крэмению, самая бязлюдная і прапашчая частка пустыні. Нешта накшталт пляжа, калі можна ўявіць сабе пляж даўжынёю на сто вёрст. Людзям, якія прыйдуць сюды за імі, каб шукаць воду і іхня тленныя астанкі, не варта шукаць там.

Але наперадзе дзюны, дзюны, вялікая краіна дзюнаў, зрытая там-сям ярамі і вадзі, сухімі лагчынамі.

І ён запісаў:

«Людзі, калі вас толькі панясе сюды пекла,— толькі на поўдзень, толькі туды». Падумаў і закрэсліў. Людзям ягонага колеру скуры няма чаго рабіць на поўдні, у чужой краіне.

«25 ліпеня 1880 года. У цяні — 40, на сонцы, дзе мы,— 62. Тэмпература глебы — 24. Нас засталося двох. Са мной Джаміля, восьмігадовая дачка шэйха з Уед-Рыра. Вакол туарэгі. Пяць дзён таму назад яны напалі на Уед-Рыр і трывоны гналі нас па пясках. Загінуў шэйх з сям'ёю і ўсе ўдзельнікі экспедыцыі. Загінулі ад дзід і смагі. Падзякуйце за гэта ўраду, які блытае навуку і вайну, які скупіцца на разведчыкаў і пасылае замест іх медыкаў, батанікаў і гідроінжынераў. Учора загінуў Брысак. Напэўна, не дажыву да раніцы. Малю як аб апошній літасці: дзіця, мабыць, пагоняць у рабства, і напэўна, на поўдзень. Выкупіце! Мая пенсія за год — у Гадамесе. Малю вас!.. Гэта апошні мой запіс».

Ён загарнуў кніжку ў брудную насоўку, прысыпаў пяском да самай сценкі, а на сценцы надрапаў вострым каменем крыж. Калі будуць аглядаць месца апошняй бітвы — здагадаюцца, мабыць, што раз крыж, то пад ім павінна быць нешта паходана. Таргві не здагадаюцца: яны не хаваюць пад крыжам.

— Што ты робіш, адхаліб?

— Не звяртай увагі,— сказаў ён па-арабску.— І нікому не кажы пра гэта. Тут наш паратунак. Што б ні здарылася, тут наш паратунак.

— Амулет?

— Амулет.

Дзяўчынка глядзела на яго з-пад доўгіх загнутых веек вільготна і сумна, чорнымі дзівоснымі вачымі. І крыштальныя каралі блішчалі зусім як вочы. Толькі вочы былі чорныя.

«Тыповы берберскі твар,— падумай Пятрок. — А калі ўжо казаць шчыра, самыя чыстыя бербёры — таргві. Ці не дзіўна, што адны бербёры рэжуць другіх?»

Ён успомніў, як яны адстрэльваліся і як маўклівы шэйх страшна закрычаў, калі адсеклі галаву нашчадку. Хлопчык упаў. Шаўковыя шаравары на дзіцячых ножках трапяталі на ветры, а ў пантофель з чырвонага саф'яну паступова наносіла пясок, бо пантофель зваліўся з ножкі.

Шэйха потым прабіла дзідай. Жонка ягоная несла дзяўчынку. Высокая жанчына ў доўгай чырвонай гандуры, яна прыкрыла Джамілю краем белага пакрывала, нібы вэлюм быў самай надзеінай абаронай. Магчыма, гэта было і так, бо ён, Пятрок, страляў, прыкрываючы іх, а калі азірнуўся — жанчына ляжала ніцма, і крыві не было відаць толькі таму, што гандура была чырвоная.

А вершнікі імчалі на драмадэрах, гайдуючыся, як дзівосныя птушкі. І дроцікі ляцелі роем, і жанчына была мёртвая, а дзяўчынка засталася.

Дзіўна, што адны бербёры рэжуць другіх.

Урэшце, што дзіўнага? Хіба на ягонай радзіме не было таго самага? Брат паўставаў на брата, бацька — на сына. А што рабілі з мужыкамі? А што з паўстанцамі? А што з афіцэрамі, калі спаймаюць? Загінуў Мацкявічус, загінуў Пацябня, Каствуся Каліноўская павесілі, Загорскі бадзяеца невядома дзе і, можа, загінуў, маёр Кавецкі расстраляў паўстанца Волгіна.

Паршывая зямля! Каты і рабы!

— У цябе дрэнныя думкі, адхаліб? — дзяўчынка смактала каралі.

— Сядай да муру, нямытыя вочки,— страшным агрубелым голасам сказаў ён,— тут лапічак ценю.

— Чаму нямытыя?

— Даўк чорныя ж.

У яго, Петрака, ніколі не было ні жонкі, ні дзяцей. Гэтая паганая навалач там, на так званай радзіме, літасціва пазбавіла яго неабходнасці даваць ім на хлеб. У яго былі толькі жанчыны. Светлавалося ў Андалузіі; легкадумныя з Тэнерыфа; сонныя турчанкі з вузкіх вуліц Галаты; вольнанараджаныя жанчыны Гадамеса з мацерчатым чырвоным шарыкам на лбе; маўрытанкі з Феца і Танжэра.

Там былі гарматы і шыбеніцы. Тут — жанчыны. Усё абрыйдла, і ён уцёк сюды — збіраць расліны, мераць нікому не патрэбную зямлю, разведваць мясцовасць, у якой потым, праз трыццаць год, калі ягоныя косткі пабялеюць на сонцы, як мармур, стануть бурыць артэзіянскія студні.

І знойдзе тут свой канец. І ўсюды на зямлі адна нудзьга і марнасць марнасцей.

Толькі шкада Джамілі. Лёс судзіў яму адзін дзень пабыць бацькам. Ён ніколі не быў бацькам.

Смага зрабілася нясцерпнай. Ад усеўладнага святла, ад знішчальнай гарачыні распухла і стала бронзавай скура. Засвярбелі спіна, карак, рукі, бакі. Ён ведаў, гэта высыпала на іх спякотная восьипка.

Амаль аслеплы мі вачыма ён глядзеў, як варушыліся ў слюдзяным трапятыкім паветры султаны альфы, дрын і тамарыск — усе скурастыя, сухія ад звону, калочыя, як скура акулы, і шорсткія, як наждак.

Якая яна, вада? Ён не помніў, якая яна на радзіме. Ён помніў, якая яна бывае тут. Саланаватая, з серавадародным пахам — у балацявінках велічынёй з далонь, чыстая — у калодзежах. Цемнаскурэя руара з касты ртасаў-ачышчальнікаў усё жыщё чысціць студні. Па чарзе, з малітвай, ныраюць у ваду і сядзяць там часам да чатырох хвілін, а потым выходзяць і цягнуць скураное вядро з глеем і каменчыкамі. Чатыры хвіліны ў вадзе!

Во каб гэта быць ртасам!

Але ён не ртас. І перад ім не калодзеж, а дзюны і гміра — дарожны знак, складзены з каменняў. І яшчэ пясок, да якога нельга дакрануцца голай далонню. І ўрэшце — неба. Неба, якое ўсё мацней адлівае пякельнай смяротнай і трывожнай барвай.

У гэтай барве няма ўжо ні дзюнау, ні неба, ні гміры — толькі пекла і смага. У гэтым пекле ўсё ж ёсьць жыщё: і для фенека — рыжага звярка пустыні (вунь ён крадзеца праз гамаду да крыніцы, вясёлы і аблавухі, як першакласнік), і для чубатага пустыннага жаўрука, і нават для брыдкага варана з ягоным тлустым, зямлістым тупым целам.

Усім воля. І фенеку, і жаўруку, і варану. Волі няма толькі для людзей. Як добра быць ртасам! Чатыры хвіліны ў ледзянай, глыбіннай, жывушчай вадзе!

— Хочаш піць, маленькая? Узняла доўгія загнутыя веі:

— Хачу, адхаліб.

Глытае, закінуўшы галаву. Ён прымушае сябе глядзець убок.

— А ты, адхаліб?

— Не хачу.

— А што будуць піць бацька і маці, калі прыйдуць?

— Я ж табе сказаў — адпачнуць і прынясуць вады.

— А таргві?

— Бацька прывядзе людзей... Ты сядзь у мой цень.

Дзяўчынка перапаўзла ў цень ад ягона га вялізнага цела і прыціхла.

Так, усім воля. Нават таму вунь варану, які цягне між дзюнаў сваё тлустае цела.

Волі няма толькі для людзей. А тут дарогу застуپілі таргві.

Уласна, чаму? Калі ён прыйшоў сюды пасля ўсіх сваіх бадзянняў, многія таргві сталі яго сябрамі, і ён сярод іх быў «адхаліб» — славуты лекар. І вочы ягоныя былі зоркі — Ітран, а душа — сонца, Тафука. Ён ніколі не баяўся хадзіць сярод іх з сябрам, Ган-Аджэнам.

Ган-Аджэн чуў пах вады за пяць вёрст. Ён клаў свайго мехары і вывучаў чужы вярблюджы след.

— Гэта ехалі не свае, адхаліб. Бачыш, памёт драмадэра? Яны і не ведаюць, што памёт — гэта паліва. Гэта маўры. І сярод іх быў белы. Бачыш, ён мачыўся стоячы. Чакай, вунь там яшчэ сляды, свежыя, пахнуць. Тыя людзі ішлі з пустыні і выйшлі на дарогу першага каравана праз гадзіну... Ідуць за імі... Не наганяюць. Адсюль да Туфата... Гэ-э, яны прыйдуць у Туфат уначы, калі маўры і белы палягуць спаць. І яны не спяшаюцца, хоць іхнія мехары даўно не пілі... Папомні маё слова, адхаліб, заўтра мы даведаемся, што ў борджы Туфат выразалі маўрытанскі караван, а за белага просяць выкуп.

Ган-Аджэн быў толькі звычайны член свайго племя, але нюхаў ён лепш за сабаку, хоць увесь нос, рот і ніжняя частка твару былі ў яго вечна завешаныя.

Гэтыя не выпусцяць. Ён ведаў.

Як здарылася, што ён стаў ворагам таргві? Вельмі проста: з'явіліся ўзброеные французы.

Чорт пабяры! Ён ведаў і любіў французаў і ненавідзеў іх цяпер за разбой.

Ён любіў таргві — і цяпер біўся супроць іх.

Ён ведаў высакародства людзей — і вечна змагаўся і на радзіме і тут.

Лёс?

У таргві ў дзяцінстве, пакуль не паспее аблапіць сонца, таксама белая скура. Але яны помсцяць усім, хто белыя скураю. Маюць рацыю.

Таму што белыя прыходзілі, і гвалцілі, і стралялі, як ашалелыя. Таргві бедны народ. Шацёр, ды вярблюды, ды антылопы ў пясках, ды трохі посуду.

А пры сабе шчыт, ды дзіда з чатырма зазубінамі на лязе, ды шабля, ды пара дроцікаў. І яшчэ пістонная стрэльба і дзве маленькія торбачкі са скury. У адной — зброя, у другой — мука з рознага збожжа, жменя фінікаў ды жавальны тытунь.

І бурдзюк з вадою, і душа, і замест буды ў дарозе — толькі зоры над галавой. Бедны народ! І на іхня пяскі таксама знайшлася лапа.

Харошы яны народ! Непарушна сумленны, рыцарскі, верны слову. Яны не ведаюць, што такое хлусня, крадзеж.

Але і ў іх рабства. Не ўнутры племя, не. Проста яны робяць набегі на поўдні Сахары, а потым вядуць палонных у Біскру. Джамілю, хутчэй за ўсё, чакае гэткі самы лёс. І таму ён, Пятрок, страляе, замест таго каб даць забіць сябе, бо жыщё даўно стала непатрэбным цяжарам і, што датычыць гэтай ягонай паношанай скury, яму ўсё роўна.

— Адхаліб, дай вады.

— Трошкі патрываі... ясачка,— шорхлыム голасам сказаў ён.— Вазьмі во гэты сухі яблык. Ён аддзяляе слінку. Пажуй, лягчэй стане.

Дзяўчынка ўзяла і з цяжкасцю пачала жаваць. Спачатку як не сваім ротам, а потым усё смачней і смачней. Адхаліб казаў праўду. Яна толькі не ведала, што і сушаных яблыкаў у яго больш не было.

Туарэгаў не трэба было вінаваціць. Яны прыглядаліся да розных рэлігій. Спачатку да ранніх хрысціян — і навучыліся інкруставаць зброю крыжамі, потым да юдаістаў — і зведалі, што чужыя багі няўмольныя, потым да магаметан — і навучыліся

гандляваць рабамі. І ўсё ж яны вераць у неба — Аджэн, у вольнае неба, а не ў вар'ята бoga.

Яны вольны народ, а іх гоняць у ярмо, каб былі як негры ў Старой Біскры, як апатычныя і вялышы маўры Сеціфа і Туніса, якіх столькі ганялі, што ім ужо ўсё адно.

«Як людзям на маёй радзіме...»

Ах, як тады зязу́ Дняпро, калі яго, амаль непрытомнага, выносілі з кола ворагаў, адпушчаныя камандзірам палонныя. Звычайныя хлопцы аднекуль... А, ды не ўсё хіба адно — адкуль... Выратавалі аднаго з ворагаў у адказ на высакароднасць.

Усё адно, такая смага... Застрэліца б... Нельга... Побач гэты камячок...

Адзін дзень трэба пратрымацца. А раптам здарыцца дзіва?

Спёка рабілася нясцерпная. Пустыня маўчала ў барвяным зарыве. Ён фізічна адчуваў, як гэта зарыва піло з яго ваду.

Паспрабаваў плюнуць — не было сліны.

— Адхаліб, глыні вадзічкі.

— Бадай, трэба глынуць.

Ён прыклаў рыльца пляшкі да вуснаў, прапаласкаў рот і... вада нібы выпарылася ў роце. Больш было нельга. І ён страшэнным намаганнем волі аддзёр ад вуснаў гарачае рыльца.

Пяtronок ляжаў, схіліўшы галаву, прыпаўшы шчакою да прыклада, а перад невідущымі вачыма ўставалі, плылі, мяняліся дзіўныя праявы.

Вось стаяць яны на ўзлесці. За спіною вільготны шолах лістоты, а наперадзе гарматы, што вывяргаюць смерць. Вось пагоня, і ён уцякае берагам чорнай балотнай ручайні... А вось плошча ў Санта-Крус. Вось пасля бою пеўняў птушак нясуць за галовы з арэны, мёртвых. І металічныя шпоры на іхніх нагах драпаюць зямлю. А хлопчык змывае кроў з арэны вядром вады... А потым маўрытанскія мячэці ў Танжэры, і ваданосы з казлінмі бурдзюкамі праходзяць паўз іх і звоняць у свае званочкі. Колькі б ні піў — плаціш адну ачаву.

Жабрак не плаціць нічога.

...І негрыцянкі, што гандлююць малаком у порыстых збанах. Малако заўсёды ледзяное, бо малочніцы паліваюць збаны ледзяной вадой.

...Пад сонцам, што нясе жыщё і смерць, варушки стракаты кірмаш. Фігі, камякі вострых прыпраў, масла, фарбаванае ў аранжавы колер, мяккі саф'ян, кошыкі валоскіх арэхаў... Негр мые ногі ў жолабе фантана... А калі ў Дагамеі прыносяць ахвяру

сонцу, чалавек радасна скача з высокай скалы ў мора, у абдымкі цудоўнага, сіняга, прахалоднага, іскрыстага бoga.

Не, вяртання не будзе. Вялікая Афрыка забрала яго ў палон. У шэрым цараванні смерці, між пірамідаў, між вялікім Хеопсам і вялікім Хефрэнам ён падумаў адночы аб радзіме і аб яе лёсе — і гэта быў пачатак канца.

Маленькая краіна, уся пісаная гісторыя якой налічвала восемсот год, з якіх трыста сама не ведала, хто яна такая. Вартыя жалю спробы нешта зрабіць, некуды кінуцца. Спрабы дзеяння, падобныя на валтузню верабейкі ў веніках. Лухта і марнасць марнасцей!

Ну і што? Ну, нават каб і адолелі чыгунную сілу? Каб адступіўся цар? Усё адно людзі гінуць і народы гінуць, і працэс гэтых няўхільны, а на зямлі не застаецца нічога, акрамя магіл. І мізэрная, нязначная думка чалавека побач са сфинксам, побач з ноччу і цішынёй, побач з вялікім цараваннем магіл.

Калісьці, вычытаўшы ў старадаўній кнізе пра Усяслава: «Шастакрыльцы! Сыны Белабога! Наперад!» — ён разрыдаўся ў скураную вокладку.

Ну і што? Многія тысячагоддзі стаяў сфинкс, пакуль не крыкнуў гэтыя слова бязведамны князь бязведамнай краіны. І вось ужо няма князя, няма ягонага сэрца і думак, а сфинкс стаіць. І вакол — труны.

Усяслаў памёр, і хлопцы памерлі, і край, і сам ён, Пяtron, вось-вось памрэ. А сфинкс будзе глядзець і глядзець у ноч сляпымі вачымі з чырвонага граніту. Ягоныя вочы пацямнелі ад дыму войнаў, ад начнога змроку, ад відовішча мільёнаў мёртвых. Царствы і рэспублікі працякалі па твары зямным, і нічога не змянілася.

Ён, Пяtron, сядзеў тады пад сфинксам і радаваўся, што рана ў грудзях прывяла яго ў пустыню, дзе чыстае паветра, да сфинкса, у Афрыку, дзе ён цяпер і застанецца.

А тады месяц усплыў над пяскамі, і ablічча сфинкса стала зялёнае, як малахіт, а вусны расцягнуліся далёка ў бакі, нібы стварэнне знарок пакінула іх у сумнай і памяркоўнай да зла зямнога ўсмешцы.

Калі, што было яму да таго, што ён, Пяtron, разам з сябрамі біўся і сплываў крывёю, што многіх павесілі? Ён столькі бачыў такога.

І ўсё адно, усё адно ж наперадзе магілы і пяскі, што заносяць руіны царстваў. Каму лягчэй ад вартых жалю чалавечых намаганняў?

...І так, праз усмешку сфинкса, стары ўсходні яд атруціў яго.

Спякота стала нясцерпная, смага пякельная. Галаву гваздзілі тысячы малаткоў. Пяtronок заплюшчваў вочы, але святло катаўала і праз павекі. Нібы вар'ят, мастак пырскаў на свет пурпурам, барвай, атрутнай зелянінай. Колеры рэзalі, плавалі, таўклі.

Смерць прыходзіла не ў дабратворнай цемры, а ў шаленстве фарбаў і колераў, у расплаўленых плынях чыгуну, у пырсках палаючага фосфару, у вар'яцкіх патоках крыві і вадкага золата. Ен дыхаў цяжка і горача і адчуваў, як вяла замірае сэрца. Вяла і няухільна, бо яно не магло гнаць па жылах адчувальна устую кроў. А смерць наступала і наступала ў пагрозным і страшным святле.

Смерць у ліпені. Смешна, што ліпень! Дзе тут ліпы? Тамарыск ды вайя. І пустыня наперадзе. Якія ўжо там ліпы!

... Цвітуць ліпы. Якая прахалода! Вялізныя, раскошныя, усе ў вясёлкавых россыпах рос. У чысцюткай сцюдзёнай расе, у звоне пчол.

Але там таксама рабства і народ, які здрадзіў паўстанню і не хоча думаць ні аб чым, акрамя кішэні. І няма ўжо сілы змагацца.

...Іх прыцінулі тады да Доўгай Кручы. І гарматы раўлі, вырываючы мяса, вырываючы людзей, сеючы змрок. А людзі сыпаліся са стромы, падалі ў ваду Дняпра, у сіне-зялёнае прадонне, імклівае і халоднае, аж казытала ў жываце. Вада несла трупы і жывых. А гарматы раўлі. Вось адна гахнула зусім побач.

Пяtronок расплюшчыў вочы. Не, гэта не была гармата. Проста грымнуў і разваліўся на дзве паловы вялікі камень непадалёку ад яго. Раскалоўся пад прамымі промнямі пякельнага сонца. Славуты «крыж сонца» арабаў. Нават камяні не вытрымліваюць.

Дзяўчынка зусім асалавела ад гарачыні, і ён зноў сеў, каб уласным целам зрабіць ёй цেнь.

Сфінкс меў рацыю. Усё знікае, і борсанні пакаленняў ля яго вартыя жалю.

...Падпалілі трыснёг ля баласяўіны, каб вярблюда не ўкусіла змяя. І агонь яшчэ шыпей дзе-нідзе, а драмадэры ўжо кінуліся праз яго, і, плюхаючы, па пахі ўлезлі ў ваду, і пілі, пілі, пілі. І смурод патрывожанага імі серавадароду плыў хвалямі. А людзі капалі ямы ля берага, каб вада тачылася праз пясок, і пілі, пілі, хоць вада смярдзела, як пратухлае яйка. Гэта было два гады назад, калі яны з Брысакам паміралі ад смагі, ідуучы да котлішча Тайбе.

Сцежкі. Сцежкі. Пагойдваеща вярблюд. Угору, уніз, направа, налева. Горш, як карабель у дробны зыб. І на гарбе — бурда і тэліс з вярблюджай воўны, і механічна, як здані, ідуць у моры спапяляючага святла вярблюды...

Афрыка, каханка мая! Ты забіваеш мяне!

Тысячи блакітных і барвовых змеяў пад Танжэрам.

Змеі і ў сухіх травах. Рагатая змяя, аспід-змяя Клеапатры. Але і тут са змеямі можна змагацца... Араб грэе над вогнішчам бубен... Ракоча нагрэтая скура... Стары плюе ў пашчу змяі, і тая кусае яго, а яму нічога... І ён глядзіць ёй у очы, і травінка не падае з яе галавы, калі яна, зачараваная, ляжыць на зямлі... І ён закопвае змяю і скача на гэтым месцы, а потым адыходзіць на дзесяць крохаў і грае на дудцы, і змяя выпаўзае з зямлі ля яго ног.

Тут можна было змагацца нават са змеямі. Не тое што на радзіме.

Тут, прынамсі, была барацьба. І берберыйскі леў ішоў зараснікамі алеандраў, акацый і вербаў на чалавека. А чалавек ішоў на звера.

А ўначы чалавек сядзеў у засадзе ля загона для быдла, і чакаў, і слухаў стыхійнае, як далёкія грымоты, вурчанне звера ў зараснях.

«Тор-р, тор-р-р, тор-р-р-р».

Гукі набіралі сілу, як грамавы молат, варочаліся ледзь не над галавою, як гром. Леў ішоў, і нават цыкады сціхалі, пачуўшы раскаты рыку.

«К-ха, к-ха,— нібы ў паміраючага, хрыпіць у грудзях, а потым: — Р-ра-тор-р, р-ра-тор-р»,— з перападамі і ўзлётамі, з хрыпам, стогнам, раскатамі і кашлем.

І палёт цела над агароджай, бязгучны палёт, і сустрэчны ўдар стрэлу, нібы сцёбнулі смяротнай пугаю. І канец. І ён ляжыць, горды, распасцёрты, круtabокі і грывасты.

З ільвом можна было змагацца. Не тое што там, на радзіме, з шакаламі ў мундзірах. Тыя джаляць, як аспіды.

Не, ён не пойдзе адсюль. Яна, вялікая Палюбоўніца, узяла яго. Назаўсёды. Яму не вярнуцца назад, таму што ў Палюбоўніцы подласці няма, яна толькі забівае. Таму што ён чалавек без радзімы.

— Адхаліб,— нясмела спытала дзяўчынка,— ты адкуль?

Танюткія, як пруцкі, бронзава-чырвоныя ад сонца рукі сціснулі пляшку з рэштай вады.

— Ты лепей папі,— парай ён.

Апошняя кроплі. Гэта ўсё. Канец. Праз некалькі гадзін — канец. Праз некалькі дзён іхнія трупы высахнуць, як косць.

— Дзякую, адхаліб,— сказала дзяўчынка, праглынуўшы ўсё, што заставалася на дне.— Ты раскажы мне, адкуль ты. Дзе ляжыць твая зямля? Мне трохі сумна.

Яна яшчэ і патрабуе.

— Да што табе сказаць? Мая зямля далёка адсюль. Яна непрыгожая і вельмі бедная. Ты бачыла жыхароў пячор у Бені-Зяльтане? Пад зямлёй людзі, козы, авечкі, куры. Нішто не змянілася з біблейскіх часоў... Даўкі вось, нас таксама загналі пад зямлю.

Яму было цяжка гаварыць. Рот і глотка былі нібы з наждаку.

— Зусім пад зямлю? — звонка спытала яна.

— Ну, не зусім, а так...

— А якая яна, твая зямля?

— Я ж кажу: каменні, каменьчыкі, камяніскі, камяні. І ўсё гэта россыпам на зямлі. І яшчэ балоты. Вялікія балоты.

— І вада горкая, як у Тайбе?

— Не, вада салодкая. Толькі рудая, бо настоена на травах... Тайбе маленькае, а нашы балоты цягнуцца ледзь не сто гамадаў за намі.

— О-о! — прыклала яна да шчок далонькі. — Як жа вам пашанцавала! І колькі ж гэта вярблюдаў можна з іх напаіць, пакуль не застанецца грязь?!

— Гм, тысячи тысяч, і яны ніколі не вып'юць. Яна глядзела на яго недаверліва, і ён паправіўся:

— Ну, можа, і менш.

— Якія вы шчаслівяя. Падумаць толькі, колькі ж гэта балот! І людзі з іх п'юць?

— Не, людзі гэтым грэбуць, як «пакрытыя» — вярблюджым мясам. Людзі п'юць з крыніц.

— І доўга трэба ісці ад адной да другой?

— Найбольш гадзіну. Часам толькі некалькі крохаў ад адной да другой.

— А між імі пясок?

— Не, між імі трава. Як у аазісе ля самай студні.

— І, значыць, уся твая зямля, адхаліб, зялёнай?

Яму не хацелася гаварыць пра так званую “сваю зямлю”, але так дзяўчынка лепей забывалася пра смагу. І таму ён гаварыў, нібы каменьчыкі ў глотцы варочаў.

— Зялёнай. А калі вясной глядзець з узгоркаў, то нават сіняя.

— Сіняя? — захоплена спытала яна. — Сіняя-сіняя?

— Сіняя-сіняя, — сказаў ён.

Не казаць жа дзяўчынцы, што гэтую сінюю зямлю залілі крывёй, выпалілі. Што яна чырвоная і чорная.

— А вярблюды? — спытала яна.

— У нас замест іх коні.

— А фінікі?

— У нас замест іх яблыкі.

— Гэта лепей,— сказала яна.— Ад фінікаў хochaцца піць. А яблыкі сакаўныя.

Ясюковіч даўно ўжо, з вялікай трывогай, чуў недзе далёка, за змрочным чырвоным гарызонтам, а потым бліжэй і бліжэй нейкія дзіўныя гукі, спявучыя, перарывістыя, нібы залатое плавінне падала на срэбны шчыт. Нябачны хор маленькіх, з пясчынку, чалавечкаў цягнуў сваё «а-а-а-а». Спачатку весела, потым сумна, да болю, потым нібы з адчаем і галашэннем.

Што гэта было? Звінелі званочки на дняпроўскім поплаве? Спявалі сірэны між падводных губак ля камяністых, амытых сіняй вадою скал?

І раптам ён з жахам, ад якога ўпала сэрца, зразумеў. Спявалі пяскі. Спявала сваю песню, летучы на крылах пясчанай навальніцы, Смерць.

І раптам голас пяскоў нібы нехта адсек, і знемаганне разліoso над усімі, а жах распасцёр свае крылы, таму што далягляд ужо зацягнуўся чырвона-чорнай смугой.

Закурылася верхавіна дзюны. А потым і другія, ніжэйшыя, пачалі струменіць у небе дымныя языкі. Шэрыя, яны паствурова работіся бурымі, а потым чорнымі, цягнуліся вышэй і вышэй, да чырвонага, нібы к заходу, шара ў вышыні.

На ўсім абшары пяскоў варушыўся чорны тысячалапы павук, выпускаючы ўгору дрыготкія шчу пальцы, каб спаймаць імі сонца. Цякучыя, зменлівыя, агідна жывыя, яны паўзлі і паўзлі з вяршынь, згіналіся, варушыліся, паўзлі вышэй і вось ужо амаль спляліся ля сонца, а потым рыўком спаймалі яго.

Дыхаць было нельга. Пятрок зняў верхнюю кашуллю і захутаў ёю галаву дзяўчынкі.

— Прыхіліся галавою да муру, каленкі ўгору.

Ён падторкнуў ёй пад бакі вярблюджу бурду.

Даваў магчымасць трохі дыхаць, калі занясе пяском. Голую шыю ярасна, як шрот, секлі пясчынкі.

«Смерць,— падумаў ён і не адчуў нікага болю... Смерць. Афрыка». Два слова зліліся ў адно і патанулі ў знікаючай прытомнасці.

«Бяры, вялікая чараўніца, я не кіну цябе! М не няма куды ад цябе. Хіба што туды, дзе гвалт, і шыбеніцы, і зверства, якому няма мяжы, і прыбіты народ... Да д'ябла... Я застануся. І ты прынікнеш да мяне і вып'еш мяне. Літаральна вып'еш. Хутчэй бы!»

Ён зірнуў на дзяўчынку і ўбачыў чорнае вока, што з-пад далоні глядзіць на яго. Знізу і збоку.

— Сіняя-сіняя? — з радасным недаверам спытала яна.

— Сіняя-сіняя...

Да д'ябла! Усё адно вялікая Афрыка ўзяла ягонае сэрца. Вялікая, магутная, сонная, і страшная, і пагрозлівая, калі часам устае. Сэрца. Другая радзіма.

— І балоты сінія? — спытала дзяўчынка.

— І балоты сінія. Захутай галаву.

Яна захутала. Смешны маленькі камячок, кокан, з якога ці вылупіцца яшчэ дарослы матыль. А з кокана глуха:

— І вада сіня?

— І вада.

Ён схіліў галаву. І тут яго раптам нешта стукнула. Вада! Самум! Самуму яшчэ няма. Толькі верхавіны дзюонаў лятуць у неба і ловяць сонца. Але тыя, за дзюонамі, яны ж, напэўна, ужо рыхтуюцца. Напэўна, ляглі, напэўна, ахуталі галовы. Ах, чорт! Рызыкнунець апошні раз? Стойка — верная смерць, на якую яму напляваць. Выйгрыш — жыццё для дзіцяці. Першаму навучыў яго сфинкс. Другому? А чорт яго ведае што!

— Ляжы ціха,— сказаў ён.— Абяцай мне, што не будзеш варушыцца. У імя неба!

— У імя неба,— сказала малая.— Дык сіняя-сіняя??!

— Сіняя,— сказаў ён і, захапіўшы пляшку, скокнуў цераз мур.

Ніхто не стрэліў. Дый дзіва што, калі «яд паветра» быў ужо зусім блізка і ў небе стаялі ўжо не языкі, а чорныя слупы пяску.

Пяtronok дакладна заўважыў напрамак на ручным компасе. Потым аддзёр рукаў ад сарочкі і, апусціўшыся на калені, завязаў нос і рот.

Дыхаць адразу стала цярпіма. Пясчынкі калолі да болю ў голую руку. Быццам тысячи іголак.

І тады ён бегма прыпусціў у напрамку да дзвюх пальмаў. Яго несла як на крылах, і ўсё адно ён бег, задыхаючыся, топчуцы закарэлымі чаравікамі пясок і жвір.

— А-а-а-а,— шалёна выў пясок, нібы імкнуўся знішчыць ўсё жывое. Ён цяжка, да болю, гэхнуўся грудзьмі аб мур вакол калодзежа — дапамог вецер. Аж паветра вырвалася з лёгкіх.

Кожную секунду чакаючы спіною стрэлу, ён прывязваў да скуронога рэменя, побач са скуранным вядром, сваю пляшку. Яму здавалася мала. Ды яно і сапраўды мала.

Самум можа дапамагчы, але самум і знішчыць. Хай вядро нагадвае торбу і яго можна зашмаргнуць — усё адно «подых смерці» за гадзіну можа выпіць усё, што ні ёсць у ім.

Мяшок пакутліва доўга не тануў. А вакол гучаў ужо не стогн, а рык. Імчала нешта бязлітаснае, вялізнае, ад зямлі да неба.

Ён пацягнуў рэмень, адчуваючы цяжар і пакутлівы боль, бо кроплі падалі ў глыбіню студні. Падалі. Падалі. Лепей бы яны падалі ў перасохлы рот. Рызыкуючы кожную хвіліну атрымаць кулю між вачэй, ён рэзка прыўстаў і выхапіў вядро з каменнай трубы. Чароўна цяжкае, мокрае, сцюдзёнае. Як пацалунак. Не было рацыі цягнуць яго поўнае. Давядзеца паўзі, расплюхаеш. А астатніе вып'е «яд паветра». І ён, стаўшы на калені, сабою прыкрыўшы ваду, з лікаваннем сарваў з твару павязку і прыпаў да вады са стогнам і прагай, як да вуснаў. Да вуснаў адзіна каханай, якой у яго так і не было. Не было, але ён ведаў, што гэта бывае так.

Першыя глыткі адбіліся болем у глотцы. Але вада кацілася ў глотку і, здавалася, нават ціха звінела, як струмень фантана ў крыштальны кубак. І ён піў, піў, піў, а над ім імчалі хмары пяску — самум піў разам з ім.

Потым ён абмыў павязку вадою з пляшкі і зноў напоўніў пляшку з вядра. Ён радаваўся гэтаму, бо з пляшкі нічога не вып'еш.

Заставалася яшчэ палова. Не менш як дваццаць пляшак. І тады Пятрок з цяжкасцю адараўся ад студні і пайшоў у напрамку, які ён зауважыў.

Павязка адразу высахла. Ён успомніў, як дыхалася ў ту ю хвіліну, калі абмываў яе. Як у напаленай печцы, куды нехта магутнай помпай наганяе пясок. Цяпер хоць пяску не было. Была проста печка. І ў левай руцэ быў зашморгнуты і перахоплены рукою — ніжэй зашмаргі — скураны мех. І ў жываце цяжка боўталася вада.

Іхні з Джамілёй закутак раптам знік. Шум пяскоў напоўніў свет. Пустыня стагнала і калацілася, падымаючы ў неба з кожным уздрыгам усё новыя і новыя пласты сваёй паверхні.

Ён стаў на калені і папоўз. Але і так яго раз-пораз згінала да зямлі. Тады ён папоўз лежачы. Дыхаць было немагчыма. Ён поўз з заплюшчанымі вачымі і толькі зредку, праз далонь, ля самых вачэй, глядзеў на дрыжачую стрэлку.

Некалькі разоў яго ссоўвала назад, як чарапаху, як бязважкі лісцік дрэва. Ссоўвала разам з пяском. Але ён поўз і поўз.

Ён плазаваў, адчуваючы, што памірае.

Апошні кашмар прыйшоў раптоўна. Ён ляжаў і сутаргава соваў нагамі, а нехта прыклаў да ягонай галавы вялізную далонь і лёгка, як чалавек, што не дае паўзі

сляпому кацяняці, затрымаў. Пятрок торгаўся так хвілін пяць — а можа, вечнасць? — торгаўся, абліваючыся халодным потам, пакуль не зразумеў, што гэта канец дарогі, што гэта не далонь невядомага, а іхні закутак, іхні маленъкі бордж.

Тры разы вецер зрывав яго з муру, аж пакуль яму не ўдалося перакуціца ў яго. А там ён адшукай рукамі напаўзасыпаны горбік, паклаў побач з ім цёплы ўжо мяшок, а сам лёг побач, захутаўшы мяшок і галаву краем тэліса з вярблюдай воўны. Вычысціў пясок з вушэй, заткнуў іх і сціх.

Пясок імчаў над імі, паступова заносічы ўсё і ўся. І Пятрок адчуваў, што сэрца ягонае як не выскачыць з грудзей. Ён напіўся і не адчуваў смагі, але глотка — яна ўжо высахла. Яе, здавалася, пакрыў суцэльны балесны струп. Нешта падступала павольна-павольна. Як сон. А потым нібы нехта дзъмухнуў на свечку. І стаў змрок.

...Ён ачуняў раптам, адразу ж усвядоміўшы і небяспеку, і самум, і стрэлы з-за дзюнаў. А ўсвядоміўшы — сеў, скінуўшы з сябе тоўсты слой пяску.

Была цішыня. Паветра ачысцілася. І толькі нібыта разам з вызваленым сонцам, якое спускалася за далягляд, асядала на зямлю чырванаватая смуга. Зацененая бакі дзюнаў былі ліловыя, на баках ліловы колер пераходзіў у бэзвы, а на вяршынях, на якія клаліся апошнія промні, гарэла, паступова цъмянеючы, вадкае золата. Пустыня свяцілася, як сумная згасаючая вясёлка.

Пятрок ведаў: з пачаткам ночы яны могуць прыйсці зноў. І ён паспешліва пачаў прыгаршчамі высыпаць пясок са свайго маленъкага борджа. Вызваліў месца, дзе яны ляжалі, націнуў на мяшок: амаль поўны. І ўрэшце адкапаў з пяску маленъкі запылены кокан. Адсунуў краечак — спінь. Вейкі падрыгваюць. Доўгія, загінастыя. Пакруціў галавою: хай спінь, пакуль спадае гарачыня і пакуль яшчэ не захаладала нанац.

Ён дастаў мяшочак з прыпасамі і пералічыў іх. Узяў дзве жмені мукі і замясіў іх на кроплі вады, разам з сушаным мясам. Паклаў фінікі. Нічога, пад'есці можна, а смага амаль не муছыць уначы.

— Матыль-матыль, на мукі, за гарою трывайкі,— сказаў ён, успомніўшы сваё маленства.

Матыль рухам галавы рассунуў тэліс і, толькі паказаўшы сонцу аблічча, расплюшчыў очы.

— Сіняя-сіняя? — прамармытаў матыль.

— Сіняя-сіняя,— нібы ў даўнюю гульню гуляючы, сказаў ён.— Еш.

Дзяўчынка прыпала да пляшкі.

— Ты не пі многа,— папрасіў Пятрок.— Уначы будзе холадна.— А сам падумай, што ўначы будзе ці не занадта горача.

Пылок асеў. Разам з сонцам. Чыстае зеленаватае неба, трохі расплаўленае з аднаго боку, бяздонна распасціралася над пяскамі.

— І тамарынд там сіні?

— Тамарынду там няма,— сказаў ён.— Але там ёсць лясы. Нешта накшталт гэтых пальмаў, толькі зялёныя да паловы. І там іх — як зор на небе.

— А яны сінія?

— Бываюць. У месячныя ночы... І тады яны стаяць спакойна, а пад ветрам шумяць.

— А што ёсць яшчэ?

— І яшчэ ёсць рэкі.

— Што гэта?

— Ты ведаеш, што такое Iхархар?

— Ведаю. Шырокая сухая лагчына.

— Ну вось. А там лагчына шырынёю ў тры Iхар-хары. Толькі не сухая, а поўная вады. І вада гэтая не стаіць. Яна плыве, грукоча, цурчыць або праста і плаўна рухаецца наперад. Удзень на ёй гуляе сонца. Уначы ў ёй адбіваюцца зоры.

Яна маўчала, нібы абдумваючы нешта. Першая зорка загаралася ў зялёным небе. Зорка не міргала — такое чыстае было паветра над маўчаннем Сахары.

— Ты дарослы,— сказала Джаміля,— і мне няможна гаварыць такое даросламу. Але мне здаецца — ты хлусіш. Такога не можа быць на зямлі. Ты гэта, напэўна, каб мне было весялей. І яшчэ таму, што бацька так доўга не ідзе... А твая зямля, напэўна, праста пясок, дзе няма і лужыны. Сорам табе хлусіць. Людзі пустыні ніколі не хлусяць.

— Я не хлушу,— сказаў ён.— Ты ж бачыла міраж? Гэта паветра прыносіць яго з іншых краін, дзе шмат дрэў і вады. Каб дзееці верылі. Ты ж бачыла? Рэкі, а над імі дрэвы.

— Гэта міраж,— як дарослая, сказала яна. І тады ён стаў на калені.

— Слухай,— сказаў ён.— Імем гэтага неба, тваім жыщцём, тым, што я сёння зрабіў, я клянуся табе, што ўсе мае слова — праўда. Што сапраўды ёсць на свеце і балоты, і крыніцы праз кожны дзесятак кроакаў, і рэкі, і лясы, і такая зямля, што ўся сіняя.

Яна доўга маўчала. Ён чакаў.

— Я хацела б туды,— сказала яна.— Пэўна, гэта там і ёсць рай Алаха. Чаму ж ты пайшоў адтуль, адхаліб?

— Мяне выгналі злых ворагі.

— Я б такога ніколі не аддала,— ціха сказала яна.

— Таму што ты ведаеш пустыню.

— А ты?.. Не, я не аддала б...

І тут гэтыя слова нібы нешта адпусцілі ў ім. Нібы прарвалася нешта даўняе, даўкае, гнятучае. І ён заплакаў. Бязгучна. Толькі слёзы каціліся па шчоках.

— Раскажы,— ціха сказала яна.— Значыць, і гэтыя... рэкі... Значыць, і яны сінія?

— І яны сінія,— гартанна сказаў ён.— Іх многа. А між іх стаяць лясы. І лясоў таксама многа. І паміж дрэў бязыць многа ручайн. А замест пяскоў там паплавы, і на іх многа рознакаляровых кветак, а над кветкамі — арка-вясёлка. А часамі на ўсё гэтае падае снег... Ты не ведаеш, што гэта — снег. Ён падобны на белую воўну, што падае з нябес. На белую воўну з мільёнаў мехары.

— А ён бывае сіні?

— Бывае. Калі гарыць над ім месяц. Зірні, там усходзіць месяц.

Месяц сапраўды ўсходзіў над пустынай. І яна была пад месяцам бясконцая, як неба. А над ёю гарэлі, амаль не міргаючы, тысячи зор.

Яна ляжала перад ім, бязмежная, як жыццё, азораная, залітая празрыстым святлом. Свяцілася кожнай дзюнай, нібы адлітай з таго ж крышталю, што і вочы малой. І ўсё гэта было бязмежнае, усеабдымае і ўсёпаглынальнае, як час, як жыццё, як чалавек, як далёкая... далёкая... далёкая...

Дзяўчынка глядзела на яго, як на таго, хто з'явіўся з казкі. Абхапіла калені ручанятамі, паклала на іх падбародак, схіліла галаву. І ў яе ўскінутых трывожных вачах, як тысячи светлячкоў, адбіваліся зоры.

— Раскажы,— ціха папрасіла яна.

І ён расказваў. І паступова знікала вымушаная беднасць мовы, знікаў некуды семнаццацігадовы душны праклён, знікала чыгунная туга. Ён расказваў, і перад абмытымі вачыма, далёкае, жывое, уставала тое, што ён тысячу разоў бачыў і адначасова нібы пазнаваў першы раз.

Крыжы на ростанях, вёскі ў барвяных каралях арабін, чырвоная шыпшина ля дарог, начлежныя коні ў тумане. Балоты, імшары, балоты. Мястечкі сярод сініх лясоў, мосцікі над начнымі ручайнамі.

Сіня-сіня-сіня паплавы.

— Я б хацела туды.

— Ты паедзеш туды,— сказаў ён.

— Добра,— перарывіста сказала яна. Пяtronок захутаў яе і паклаў пад мур. Хай сабе паспіць. Стаяла цішыня.

— Сіняя-сіняя,— сказала Джаміля. І адразу замурлыкала. Ціха-циха.

Ён сядзеў над ёю і пазіраў, як яснее над бязмежнасцю трапяткай смуга чароўнага зязння.

Недзе там, за пустыній, за морам, была другая зямля. І ён не мог без яе. Яе не было тут, але яна была.

З атлусцелымі панамі, з бяздушнымі ўладарамі душ, з хлуснёй, са спаласаванымі мужыкамі, з апляванай, забароненай мовай.

Але яшчэ і з паплавамі, і з сінімі вербалозамі на берагах рэк. Няхай няшчасная, няхай забітая і абылганая, але свая, найлепшая ў свеце, сіняя, чистая, як першае каханне, да якога не прыліпае ніякі бруд, як бы ён ні цягнуўся.

Джаміля думала, што ён з'явіўся з казкі... Гэта праўда... І трэба ратаваць казку, пакуль яна казка, а не пустыня. Трэба біцца за яе нават з самім д'яблам і памерці на яе зялёных лугах, прыгажэйшых за ўсё на зямлі.

Вяртанне. Толькі вяртанне. Няхай там нікога ня ма. Камусьці трэба пачаць.

Ён вытрымае тут і два, і тры дні. Ён вытрымае тут... колькі спатрэбіцца. Ён не можа не зрабіць гэтага. Таму што ён не можа аддаць у рабства кудысьці на Чад або ў Танжэр, у другі канец вялікай нявольніцкай дарогі, гэты камячок жывой плоці, які вярнуў яму радзіму.

Радзіму, якую таксама нельга аддаць.

І нават калі заб'юць, ён памрэ з думкаю пра дзяўчынку і з думкаю пра яе, багацейшы, чым за ўсе семнаццаць пустых год.

« Сіняя-сіняя...»

А над бясконцасцю, шырэй за якую ён зараз быў, ляжала нерухомае, урачыстае і невымоўнае пакутнае свято. За градою дзюн пачулася чыстае плясканне мазолістых вярблоджых ног.